

Un país sense política (1976). La mirada crítica

Joan Francesc Mira*

Abans d'encetar els comentaris que formaran el gruix de la presentació d'aquest recull de textos que Fuster publicà sota el títol *Un país sense política*, permeteu-me unes reflexions inicials sobre la figura i l'ascendència de l'autor en tant que, precisament, escriptor d'idees, en tant que «assagista», i en definitiva en tant que home que es mira a si mateix, i mira al seu voltant, amb els mateixos ulls que mirava el seu «mestre» Michel de Montaigne. No és circumstancial, en absolut, recordar que Fuster invocava Montaigne entre els noms més insignes de la seua filiació intel·lectual, de la seua actitud davant del món, i del seu propòsit central com a escriptor. Fer «literatura d'idees», i fer-la d'una manera insistent i precisa, observant-se i observant amb els ulls crítics de la raó, i emprant-hi un llenguatge puntual i incisiu, és l'objectiu de gran part de l'obra fusteriana, que avui rememorem o celebrem, entre els grans testimonis i els grans noms del segle XX, en aquest primer centenari de l'Institut d'Estudis Catalans. Perquè Fuster, en la història de la literatura catalana de la segona meitat del

* Gran part d'aquesta presentació segueix, substancialment, el text de la meua «Introducció» a *Un país sense política*, reeditat per Bromera, Alzira, 1995.

segle que hem tancat fa pocs anys, serà ja sempre, i sobretot, el més gran dels autors d'allò que hem convingut a anomenar «l'assaig»: la literatura d'idees, com a ell li agradava de dir, la literatura que fa aquell que mira amb ull crític, que intenta entendre allò que veu, i que es proposa explicar-ho amb claredat.

Montaigne, no és exagerat afirmar-ho, va inventar l'*assaig* tot nou i d'una peça: l'assaig, almenys, com a voluntat explícita de parlar sense sistema, sense l'ordre formal i previsible que imposava la filosofia coneguda o la ciència a penes naixent. L'assaig com a provatura, intent, llibertat, observació de si mateix i a partir de si mateix: la seua pretensió, insòlita i mai no vista, és justament no voler aportar cap mètode ni cap sistema jeràrquic d'idees, i la gran novetat, després de tants intents d'explicar el món i de resoldre ordenadament els problemes, és no pretendre oferir al lector un pensament ordenat. Montaigne, amb plena consciència, es retira del món, es tanca a casa, i decideix passar la vida deixant el seu esperit «en pleine oysiveté s'entretenir soy mesmes, et s'arrester et rasseoir en soy». Però el seu *esprit*, en realitat, li juga una mala passada: té ganes d'escapar i córrer, produeix imatges i fantasies, «sans ordre et sans propos», de tal manera que l'autor decideix posar-les totes juntes, una darrere de l'altra, sense cap intenció de sistema, sense un objectiu general i premeditat. Aquesta és també l'actitud de Fuster davant del vol del pensament: deixar-lo córrer, sumar impressions tal com vénen, i en tot cas «les mettre en rolle» per donar-les al públic. Perquè l'assaig, per a Fuster, és fer intents i provatures, expressament i permanentment, sense que l'intent tinga cap altra finalitat que ell mateix, ni la provatura cap desig d'ordenar el món i fer-lo sistemàticament intel·ligible: ni tan sols d'explicar una parcel·la del món, com fa el científic, l'erudit o l'acadèmic (i com va fer Fuster mateix en altres obres d'erudició o d'història, que potser tenen més ordre que l'*assaig* dispers dels seus millors llibres).

Perquè l'*essai* és, quasi per definició, una activitat centrada en el relativisme, és a dir, centrada en la cosa més relativa que hi ha, que és un mateix: el subjecte que «assaja». Des d'un mateix, tan poc de fiar com qualsevol altre, hom no solament contempla el món, sinó que es contempla, s'auto-observa, com objecte central de la pròpia disciplina intel·lectual. No es tracta tan sols que «Joan Fuster és la mesura de totes les coses», en el mateix sentit que Montaigne afirma que «chaque homme porte la forme entière de l'humaine condition», sinó d'alguna cosa més: trobant la humanitat sencera en si mateix, l'escriptor esdevé la matèria primera, i el contingut, del seu mateix treball: «Ainsi, lecteur,» avisa Montaigne sense empatx, «je suis moy-mesmes la matiere de mon livre». I la ironia, el fet de no prendre's un mateix seriosament ni demanar-ho als altres, n'és el resultat més immediat i saludable: «ce n'est pas raison que tu employes ton loisir en un subject si frivole et si vain». La primera «crítica» és «criticar-se» un mateix, no prendre's un mateix seriosament. Pretenia Fuster que el prenguessen seriosament els lectors? En el fons, sí, com tots els escriptors dignes de tal nom —i com Montaigne, evidentment—, però sense dramatisme visible. Simplement, i ací apa-

reix amb subtileza la ironia, «ser Joan Fuster» és com la professió que li ha tocat d'exercir: com un altre, diu, pot ser advocat, o mestre, o polític, o bisbe, o poeta, o pagès. Ser ell mateix, viure potser sense ganes —com afirma l'epitafi cèlebre—, és també la substància mateixa de l'obra fusteriana: ser Fuster i mirar-se en aquesta condició és el fons recurrent, explícit o no, de la part —permeteu-me la redundància— més fusteriana de la seua obra, potser la part d'interès més permanent. Quatre segles abans, Montaigne havia escrit: «Il y a plusieurs années que je n'ay que moy pour visées à mes pensées, que je ne contrerolle et n'estudie que moy; et si j'estudie autre chose, c'est pour soudain le coucher sur moy, ou en moy, pour mieux dire». La gosadia de tal afirmació, era llavors inaudita. Quatre segles més tard, continua sent escandalosa aquesta pretensió de situar-se descaradament en el centre incert del món que hom va bastint, però almenys l'escàndol té un precedent explícit i gloriós. Amb aquest precedent, quan Fuster parlarà del país, o de «política», també ho farà des d'una òptica descaradament i expressament subjectiva, des d'ell mateix.

I de què es pot parlar, des d'aquesta perspectiva de llibertat, des de si mateix i sense sistema al qual sotmetre's? Es pot parlar, òbviament, d'idees més que de coses. I concretament d'«idees generals», que és la vocació pròpia de l'assagista professional. La gosadia, ací, augmenta de to: «Un “assagista” ha d'arriscar-se a ser això, i el seu lloc en la república de les lletres —en la societat— només es justifica per la voluntat, la vel·leïtat si es vol, d'“agitar” idees, i “idees generals”». Hi ha en aquesta posició una voluntat expressa de judici (de judici crític, valga la redundància), d'emetre una opinió sobre qualsevol cosa que es presente a la vista: no d'analitzar amb mètode i en profunditat, sinó de *jutjar*, perquè el «generalista» és exactament el contrari de l'especialista, i l'«agitador» el contrari de l'analista en repòs i calma. «Le jugement est utile à tous subjects, et se mesle partout. A cette cause, aus Essais que j'en fay icy, j'y emploie toute sorte d'occasion», escriu Montaigne: tota ocasió és bona per opinar, unes vegades, limitant-se «à lecher seulement», unes altres arribant «à pincer jusqu'à l'os», i sempre tenint ben en compte, a força de conèixer-se, la provisionalitat del propi judici i la limitació de la pròpia capacitat.

«Totes les meues idees són provisionals», afirma Fuster, de la mateixa manera que assegura no tenir por de les pròpies contradiccions: ¿com agitaria les idees una persona segura del seu valor immutable? Els *Judicis Finals* de Fuster són, en realitat, els menys «finals» dels judicis possibles: els menys universals i els més reticents, judicis sense eternitat ni duració garantida. Totes les afirmacions i negacions fusterianes són, per principi i per pròpia admissió, expressament discutibles, les polítiques incloses, i aquesta qualitat és també el seu valor més aprofitable, la seua utilitat: «Potser seran útils just per això, perquè són discutibles, perquè inciten a la discussió.» Fet i fet, qui es coneix bé, i per tant coneix la humana condició, sap que la incertesa, l'escepticisme (que en veritat és un resultat de l'observació: l'escèptic, *skeptikós*, és el que mira atentament, amb ull atentament crític), la necessitat de la discussió i l'acceptació de la ignorància, són no solament indispensables sinó radicalment inevitables.

Cal acceptar-les, per tant: ningú no està obligat a mantenir-se ferm en la mateixa opinió, diu Montaigne, i reconeix que quan li convé es lliura al dubte i a la incertesa, «*et à ma maîtresse forme, qui est l'ignorance*».

Perquè «tots els judicis universals són covards i perillosos»: covards, perquè busquen el fonament en alguna autoritat i no en la confrontació amb la realitat, i perillosos perquè poden ser emprats com arma i com imposició sobre els homes. Més val acceptar l'agitació, més val que tot siga discutible, perquè participa d'aquesta condició general: el qui s'estudia ben atentament «*trouve en soy, voire et en son jugement mesme, cette volubilité et discordance*». Fuster hauria pogut afirmar, com Montaigne, que no podia dir res d'ell mateix —no podia definir-se— de manera completa, sòlida i sense confusions i barreges, ni podia dir qui era o què era amb un sol mot. I Montaigne hauria pogut reconèixer-se, passant els segles, en la tradició europea que Fuster assumeix conscientment: la que es nega a les *idées reçues*, la que no confon judici i prejudici, la que s'oposa a la lògica de l'absolut («Distinguo és le plus universel membre de ma logique», afirmava), la que reivindica la llibertat d'examinar, de jutjar i d'opinar. I potser, com el seu seguidor de la segona meitat del segle XX, també hauria tingut por davant de la perspectiva que aquest «intent», aquesta llibertat fora dels sistemes, es trobe condemnada a l'esterilitat, la irrellevància o la desaparició. «L'assaig», escrivia Fuster, «com el conformava Michel de Montaigne, com ha estat fins ara, és una temptativa d'opinió: un reducte "humanístic" d'opinió. Demà?» Del demà, en sabem poc, però és segur que llegir Fuster, llegir Montaigne, és una manera segura que aquest «demà» continue sent encara "humanista", i humanament tolerable. Tant si els llegim per sentir-nos més humans, com si ho fem per compartir-ne una llarga reflexió sobre els altres humans: per exemple, sobre aquella petita part de la humanitat que ens ha tocat viure i sentir com a especialment «nostra», allò que en solem dir el nostre poble, la nostra nació, el nostre país.

«Crítica, política i país», o «sobre Fuster, el país i la política», podria ser el títol dels comentaris que faré a continuació. Precisament perquè a una bona part de la producció de Joan Fuster, en forma de llibres o en forma d'articles, se li podria aplicar allò que ell mateix diu en el pròleg d'*Un país sense política*: que és una meditació permanent sobre un tema del qual no sap desfer-se'n, «perquè és el tema del meu poble». El tema del seu poble, que és en primer lloc el tema del poble valencià, ha representat una preocupació constant, una lleialtat immutable, i una ocupació intel·lectual sostinguda. I el «tema» es podria resumir en dues propostes de reflexió: la primera és saber qui som i per què som com som, és a dir, la reflexió sobre la identitat nacional i sobre la història, que té la seua expressió més completa en *Nosaltres els valencians*; la segona, és saber on volem anar i què hem de fer, és a dir, definir posicions «polítiques» de les quals es deriven incitacions, proclames, crides, programes o pamflets. En qualsevol cas, la crítica fusteriana, la reflexió davant del poder i dels seus mecanismes, la dimensió «política» de la seua obra, té una base radicalment moral i, per tant, és aplicable a aquest país i a qualsevol altre país.

Aquest doble vessant, el de la reflexió política aplicable al seu país i el de les posicions més universals, és una constant, encara que no sempre visible, en tota l'obra fusteriana. Certament, la figura de Joan Fuster és, aparentment, la més allunyada possible de la imatge d'un polític. Els seus lectors, i el públic il·lustrat en general, han vist sempre Fuster com un home que, allunyat del món i tancat en una casa de poble, a la seua Sueca natal, viu envoltat de papers i de llibres i escriu de literatura, d'art o de temes erudits, fa reflexions morals i altres coses per un estil, que ben poca relació tenen amb la política. Els seus detractors o adversaris el veuen més aviat com a productor d'idees perilloses, com a autor de pamflets incendiàries, mereixedor de la reprovació dels seus paisans. D'altra banda, l'escriptor de Sueca no ha figurat mai en cap llista electoral, no ha donat públicament suport a cap partit concret, no ha tingut mai cap càrrec públic i segurament no va ser mai militant de carnet de cap organització. Parlar d'un «Fuster polític» podria semblar, per tant, una manera de forçar la realitat de la seua vida, una incorrecció biogràfica com a mínim. I tanmateix, no és cert: no hi ha un Fuster polític en el sentit convencional del mot, però sí en el sentit més substancial, i més lligat a les seues fidelitats profundes.

Fet i fet, Fuster s'ocupà no solament del país sinó *de política* —és a dir, de les relacions de poder, les relacions entre els pobles, i les ideologies que se'n deriven i s'hi apliquen— des dels seus primers escrits en prosa, des dels primers assaigs i meditacions. Si hom repassa, per exemple, el *Dietari 1952-1960*, trobarà que quan encara no tenia trenta anys, el 23 de gener del 1952, Fuster ja anotava una primera reflexió sobre un tema estrictament polític: sobre la llibertat. A la pàgina següent torna a aparèixer una altra, i llarga, reflexió més política encara: sobre la violència de l'Estat (la pena de mort) i les seues bases efectives: «Els codis, i no solament el Penal, sinó tots, tenen un fonament “polític”. Voleu res de més “polític” que un Codi de Comerç o una Llei Hipotecària?». Es tracta de dos temes —la llibertat, les bases socials del poder— que apareixeran una vegada i una altra durant els trenta anys següents en l'obra fusteriana. El tercer tema, que en certa manera és el primer, apareix també molt aviat en el seu *Dietari*: una anotació del 20 de febrer de 1952 mostra que ja havia vist ben clarament una de les arrels més fondes de l'altre gran camp de reflexió crítica: la qüestió nacional. Fuster recull una dedicatòria d'Unamuno, en la qual l'autor del *Sentimiento trágico* firma com «*un español profesional*» i afegeix aquest comentari: «L'autodefinició del rector de Salamanca no pot ser més justa. Serveix, de més a més, per definir més gent. Cal recordar-la». No crec que siga fàcil trobar al nostre país i en la nostra literatura molts (quants?) escriptors joves, i especialment poetes, com llavors era «encara» Fuster, que el 1952 foren capaços de fer-se i d'escriure reflexions com aquestes: ni que tingueren tan clares unes quantes idees bàsiques. Cal recordar una altra vegada que es tracta de les primeres anotacions del primer any del *Dietari*: de les primeres onze pàgines, set són ocupades per temes que ja no abandonarà mai, que apareixeran una vegada i una altra al llarg dels seus escrits.

I cal recordar també que qui les feia era un jove llicenciat en dret, aïllat en la seua casa de Sueca, en un país igualment aïllat de la circulació d'idees a l'Europa occidental i en els anys més foscos d'una dictadura enemiga de tot pensament lliure i crític, i de tot allò que posara en dubte l'espanyolisme oficial. Pocs anys més tard, en el volum *Les originalitats*, apareix un assaig aparentment només «literari», redactat també en 1952: *Maragall i Unamuno cara a cara*, en el qual Unamuno i Maragall són ja explícitament un emblema d'Espanya-Castella d'una part, i de Catalunya de l'altra, i les posicions de Fuster hi són igualment diàfanos i clarividents. Però en aquest mateix assaig hi ha unes observacions particularment reveladores sobre el rerefons polític de les posicions dels dos autors: «en pocs intel·lectuals d'aquell temps com en els nostres dos poetes, l'interès per la política peninsular és tan atent, ni tan inflexible en el judici ni tan dolgut en la seua clarividència. Per la política que s'hi feia, i per la política que s'hi hauria hagut de fer». Són paraules que expressen una reflexió perfectament aplicable no solament als dos autors de referència, sinó a qui les va escriure, és a dir a Fuster mateix. Amb tota probabilitat, Fuster hauria pogut aplicar-se ja llavors a si mateix una citació de Ferrater Móra que apareix al peu de la mateixa pàgina, amb la particularitat que on diu «Espanya» caldria llegir sobretot «Països Catalans», i més encara «País Valencià»: «España es justamente el país donde nadie, y menos que nadie el que se llama intelectual, puede desentenderse de la política, siempre que por esta se entienda algo más que la propaganda electoral o la persecución de cargos públicos». Poca propaganda electoral es podia fer en aquest país quan Fuster recollia aquesta anotació, i poc podia haver perseguit ell càrrecs públics, certament, però la qüestió depassava la circumstància de la dictadura.

Amb dictadura o sense, és ben clar que el nostre *intel·lectual* mai no es va desentendre d'aquesta mena de *política*, entesa en primer lloc com a responsabilitat civil. Si hagués estat holandès o suec, és a dir ciutadà d'un país amb problemes menors comparats amb els nostres —sense problemes de «ser o no ser»— qui sap si hauria pogut fer-ho. Però ací, en aquest país nostre amenaçat en la seua pura i simple existència, certament no podia. O sí que «podia» —renunciant a un compromís moral—, però no ho va fer. No es va desentendre del compromís, encara que probablement ell mateix no es va considerar mai un «polític» en el sentit més directe del terme. En un text del 1968, recollit precisament en el volum *Un país sense política*, escriu: «No ens hem pas d'enganyar: polític, autènticament polític, no és sinó aquell qui pensa i actua en termes de govern. No basta guanyar eleccions, ni influir sobre l'opinió en matèries precisament polítiques. Això serà fer política, potser...». Amb aquestes paraules marca la diferència entre aquell qui és «autènticament polític» i el qui, simplement «fa política», és a dir, algú que, tot i que no ha d'ocupar-se de guanyar eleccions, sí que intenta amb els seus escrits i actituds «influir sobre l'opinió pública en matèries precisament polítiques»: en matèries que tracten sobre la relació entre els ciutadans i el poder i, sobretot, en les que tracten sobre la realitat i el destí del seu país. En aquest sentit, Fuster *ha fet* més política, molta més, que la major part dels professionals del ram. Justament perquè

és l'home que, en el seu moment, més va influir sobre l'opinió pública en aquesta mena de matèries: l'adhesió que els seus escrits van generar en una part important de la societat valenciana en seria la millor prova, però també la polèmica, raonada o purament històrica, que les seues posicions han provocat i provoquen encara. Si haguérem de mesurar la importància i l'impacte d'una acció per les reaccions que desperta, podríem afirmar que l'acció *política* de Fuster, almenys en els temes més candents, en el seu temps i en el seu àmbit més pròxim, ha estat difícil de superar en eficàcia. Fins i tot en una obra aparentment innòcua, com és un llibre de viatges i paisatges —*El País Valencià*, publicat el 1962—, que era un llibre escrit amb ulls agudament crítics, i farcit de continguts «polítics»: com a tal, la seua aparició va provocar les reaccions més intolerants i bèsties per part de les «forces vives» del moment, representants d'un ordre establert i d'una visió immutable del món en què vivien. Tan bèsties van ser les reaccions, que l'autor del llibre de viatges va ser públicament escarnit, acusat de totes les traïcions, i finalment cremat en efígie en una falla, en un grotesc auto-de-fe. També és sabut que, anys més tard, van intentar cremar-lo, no ja en efígie i simbòlicament, sinó físicament amb una bomba que esclatà en la seua casa mateixa. I és que els enemics de la raó crítica han vist sempre —potser ho veuen tot confús, però això ho veien clar— que la política que feia Fuster (l'agitació de les idees estancades, l'agudesa de l'anàlisi i el rigor de judici), era la més perillosa de totes, perquè significava l'intent de destruir les bases d'una ideologia podrida i de construir-ne una altra de més saludable i més sòlida.

Si aquell intent corresponia o no a una possibilitat real, era un dubte que no escapava a la mirada de Fuster. Perquè el rigor del judici i l'agudesa de la crítica i l'anàlisi, sovint serveixen també per ser conscient de la dificultat de canviar les coses, és a dir porten a l'escepticisme, o al pessimisme, que pot ser un dels seus corollaris. I Fuster es confessa repetidament escèptic, i no només a la manera contemplativa de Montaigne. Escèptic, i pessimista: un «progressista» que només creu, perquè ho veu, en la realitat del progrés tècnicoutilitari, però que no observa grans progressos en altres camps més profundament humans. I doncs, ¿quina «política» pot fer un escèptic, que a més és un escèptic sedentari, poc amant de l'acció? En primer lloc, promoure justament aquest escepticisme racional, com a base per qualsevol progrés que no siga únicament una fantasia. No creure que poden ser coses que no poden ser, predicar la desconfiança en tota mena d'utopies, practicar la ironia: «El senyor Marcuse ens anuncia que “ara” estem en condicions immillorables per a realitzar “utopies”. Potser tinga raó. En tot cas, resem: que Déu l'escolte...» Una utopia, justament, és allò que no es fa realitat enlloc. I per tant, cal resignar-se a la seua irrealitat. O més ben dit, cal constatar-la i a partir d'ací actuar en conseqüència, és a dir viure... i mirar de fer, o ajudar a fer, allò que *sí* que es pot fer. Hi ha alguns textos circumstancials de Fuster on apareixen expressions plenes de violència verbal i d'adjectius contundents, fins i tot insolències directes contra el poder establert i els seus representants. Això, al costat d'eventuals simpaties declarades per algunes posicions i actituds radicals, ha pogut fer que hom considere de vegades Fuster

com una mena d'extremista perillós, com a militant de les posicions més exaltades, sobretot com una mena d'il·luminat que no té en compte els condicionaments i limitacions de la realitat. És una visió que es queda en l'aparença externa d'alguns textos, perquè els exabruptes fusterians són sobretot una forma d'indignació, una resposta irritada o una actitud conscientment provocadora: no representen mai el desconeixement dels límits de la realitat.

Aquesta posició allunyada de la utopia, enemiga de totes les fantasies impossibles, es manifesta també en el tema de les reivindicacions nacionals, matèria en la qual Fuster va mantindre una militància permanent, immutable, i considerada per molts com a extrema i «radical». I tanmateix, aquesta militància apassionada no li va impedir mai ser ben conscient dels límits que la realitat imposa als desigis i als projectes. Uns límits que, en el cas del País Valencià, depenen tant de la mateixa col·lectivitat interessada (més aviat caldria dir «desinteressada») com d'una coacció o pressió exterior continuada i antiga. La consciència porta a mantenir les posicions més clares i definides, que formen part dels principis; però el sentit de la realitat porta també a acceptar com a positiu i aprofitable qualsevol mínim pas en la bona direcció, encara que siga amb una ironia que s'acosta molt conscientment al cinisme:

Personalment, mai no he estat un gran entusiasta de les ficcions jurídiques: «autonomia», «autodeterminació», «federalisme», «independència». Per passar l'estona i quedar-me tranquil amb la meua consciència, m'afirme «independentista». Però ser independentista, avui, és una utopia. «Federalista»? És una altra utopia. No importa que s'afirmen federalistes alguns grans partits espanyols de dretes o —sobretot— d'esquerres. Ni ho són ni ho volen ser. Per què ens hem d'enganyar? L'única possibilitat mitjanament satisfactòria seria la de les «autonomies».

Això ho escrivia el 1978, i en aquell moment es declara disposat a acceptar fins i tot alguna fórmula *preautonòmica* com a solució provisional. Des de l'afirmació d'uns principis «radicals», difícilment es pot ser més «realista». El mal és que tantes vegades fins i tot les modestes pretensions del realisme es troben frustrades i buidades dels continguts que hom podia raonablement esperar. Quan els polítics en actiu no realitzen ni les expectatives més moderades, la moderació verbal de Fuster desapareix del tot, i apareix el pessimisme i la insolència: «Aquest cagalló legislatiu pot ser més nefast que el Decret de Nova Planta», escriu el 1981 referint-se a les concessions a la dreta en la redacció de l'Estatut d'autonomia valenciana. Això ja no és ironia, és una fuetada en la cara mateixa dels polítics.

Si en el tema del poder i de la política la resistència i la reticència de Fuster són permanents, en el tema del país la seua militància va ser sempre tensa, vigilant, radical i contínua, però crítica i reticent, sense efusions afectives. Fuster va insistir una vegada i una altra que en el seu nacionalisme no hi havia cap entusiasme emocional. Ell hauria preferit no trobar-se obligat a ser militant de res, i menys de cap nacionalisme. S'hauria estimat més, sense dubte, ser únicament «un modest europeu de Sueca» que es reparteix el temps entre l'eru-

dició, la literatura, la reflexió moral sobre el món que li tocà de viure, i la conversa amb els amics. Quan havia de prendre posicions polítiques, quan havia de manifestar-se i parlar com a «nacionalista», ho feia sovint amb una espècie de repugnància íntima, sense gust. Ho fa només *perquè cal fer-ho*: «El patriotisme lacrimogen m'irrita. Confesse que, de vegades, en contamina, i aleshores m'irrite més. Més d'un cop ho he dit i redit: a tot estirar sóc "nacionalista" en la mesura que m'obliguen a ser-ho, l'indispensable i prou. Perquè, ben mirat, ningú no és nacionalista sinó enfront d'un altre nacionalista, en bel·ligerància sorda o corrosiva, per evitar senzillament l'oprobri o la submissió». (Segurament no oblidava que uns «altres» sí que són nacionalistes per motius menys nobles i menys confessables, però això és una altra qüestió.) I acaba aquesta consideració resignada dient, com exasperat o com qui demana que el deixen tranquil: «I quan em faran el favor, "ells", de no forçar-nos a ser "nacionalistes"?». Perquè en definitiva són «ells», els nacionalistes espanyols, els qui ens obliguen a «nosaltres» a ser també nacionalistes. «Ells» són, en magnífica expressió fusteriana, tots els descendents «de les mamelles ancestrals del conde-duque de Olivares», és a dir, pràcticament tots: des de Menéndez y Pelayo fins a Felipe González, passant per tants intel·lectuals i polítics com voldreu. Això, Fuster ja ho havia vist de bona hora: tots podrien firmar com «un español profesional», tal com firmava Unamuno.

«Ells» és molt clar qui són, doncs. Però, qui som «nosaltres»? La resposta a aquest interrogant no és mai tan clara ni tan contundent en els papers de Fuster: no sempre ha estat ni és del tot clar qui som «nosaltres». Els valencians, per exemple. En un text del 1973, dedicat a un públic «progressista» espanyol, Fuster intenta exposar la «singularitat amarga» del País Valencià: «Com si aquest tros de mapa que ocupem no tingués entitat pròpia: com si la gent que l'habita —ni "catalans" ni "castellans", en principi— no arribàssem sinó a una identificació purament administrativa, o geogràfica». Aquest, de fet, és l'interrogant amb què comença *Nosaltres els valencians*, una pregunta sobre l'ésser, sobre la identitat: és molt probable que, si Fuster hagués sabut «qui som», no hauria escrit aquell llibre, o no de la mateixa manera. Però, com i quan ens hem definit els valencians? Poc, i malament, aquesta és la qüestió. I Fuster, d'entrada, intenta delimitar com a mínim els termes, les raons i les condicions d'aquesta indefinició valenciana. Però si ho fa no és per pur interès especulatiu, sinó per tal de no quedar-s'hi, és a dir, per tal que la consciència dels dèficits passats i de les indecisions presents siga una base ferma per una «decisió de futur». «És per ací que passa la frontera divisòria», afirma: entre la ignorància i la consciència i, per tant, entre la passivitat indecisa i el projecte actiu. I és això el que en última instància interessa a Fuster: la reflexió sobre el país, l'esclariment de la història remota o recent, com a única manera de consolidar els fonaments per una acció de recobriment nacional. De cara als «catalans en general», però molt particularment de cara als valencians, constatar i exhibir clarament els fets (és a dir, la «veritat», sobretot si és desagradable, i precisament per això) per tal que el coneixement crític esdevinga consciència i la consciència es transforme en impuls de l'acció: li interessa expli-

car per tal de transformar, revisar críticament el camí de la nostra història per tal de retrobar la bona ruta perduda. *Nosaltres els valencians*, tanmateix, és un llibre provisional i cohibit. Provisional, i assumit com a tal, perquè està escrit en un moment en què els estudis sobre la realitat valenciana, històrica o contemporània, sociològica o econòmica, eren encara molt pobres i escassos. I va ser un llibre cohibit, perquè havia de publicar-se en plena dictadura, tenint presents totes les coses que *no* es podien escriure ni explicar públicament. Passats els anys, com ell mateix afirma en el pròleg a *Un país sense política*, potser n'hauria escrit una versió nova, però no en tingué temps ni ganes.

En altres llibres, articles o intervencions directes i discursos, la militància valenciana de Joan Fuster (nacionalment valenciana: això és, per a ell, catalana) va ser manifestada i exercida de manera molt més contundent i explícita. Davant d'unes eleccions imminents al parlament espanyol, Fuster començava un article amb aquestes paraules: «Ara m'agradaria escriure aquest article sobre política...». Avisant que es proposa de dir «algunes impertinències, que procuraré que siguin suaus, però que no puc aguantar-me de dir-les». Les impertinències en qüestió fan referència, no cal dir-ho, als límits i definició de la nació, de la nostra. Però, quina és la nostra? A un costat i a l'altre del riu de la Sénia, «som o no som la mateixa nació?» Per a Fuster, sí: per a ell, ser català és l'única manera de ser nacionalment valencià, i en tant que valencià es defineix com a nacionalment català. Però ell mateix sap que una cosa són les definicions amb base històrica i objectiva i una altra cosa, eventualment, la consciència que se'n té. I que aquesta distància provoca problemes teòrics i pràctics difícils de resoldre. «De Salses a Guardamar i de Fraga a Maó, tothom és català, i molts no saben que ho són. La majoria. I no saber que ho són, vol dir que no ho són? La pregunta és delicada.» Amb aquesta constatació, amb la «delicadesa» d'una qüestió mal resolta, podem dir que es tanca un cicle de reflexions que s'havia obert trenta anys abans en el *Dietari*. «Sobre saber i ser» o «sobre el ser i la consciència», podria ser un epígraf que expressaria el fons d'aquelles reflexions.

Fora d'aquesta permanent i obligada responsabilitat civil amb el país, fora d'aquesta idea o militància «nacionalista», Fuster no es va apuntar mai a cap opció política concreta, ni a cap ideologia de partit. ¿Des de quina posició «fa política», doncs? Cal tornar a les seues primeres ratlles sobre el tema: fa política des d'una resistència i reticència sistemàtiques davant del poder («qualsevol poder és abús de poder», escriu) i des d'una decidida defensa de la llibertat, de totes les llibertats. Sobre això, sobre les arrels més fondes del poder, sí que té una ideologia molt definida: la societat, en últim terme, és dividida en dues parts, els qui cobren (o exploten), i per tant manen, i els qui paguen (els explotats), i per tant han d'oobeir. ¿Això ha de ser així, sempre i per força? Aquesta és, també, tota una altra qüestió. I com en altres qüestions, Fuster sap que no tot és tan simple: els dominats, els explotats, la gent, la multitud, els pobres, no obeeixen únicament per la força. D'una banda, torna a aparèixer el problema de la «consciència»: «Les multituds... no raonen. Aquest és el problema. Cal esperar». I d'altra banda hi ha

la fascinació exercida pel poder mateix, allò que ambigüament solem anomenar *alienació*, i sense la qual ni els feixismes haurien pogut existir, ni la «dreta» més dura s'aguantaria enlloc: «Vés a saber per què, però els pobres acostumen a votar les candidatures de dreta».

«Vés a saber per què», en efecte. I d'ací, d'aquesta perplexitat davant fets contradictoris, naix una altra vegada un escepticisme, digne del pare Montaigne. Un escepticisme matisat, però, que no vol dir inhibició, i menys encara dimissió intel·lectual. De la mateixa manera que «pessimisme» no vol dir passivitat. En realitat, Fuster només es manifesta «pessimista» quan la situació pareix com efectivament «pèssima», i això és simple sentit de la realitat. En un sentit equivalent, Fuster es declara «escèptic» davant d'allò que mereix ben poca fe: el comportament de tanta gent, la sacralització de les ideologies, les mitologies i les mistificacions. Però un escèptic de debò, és a dir, algú que només contempla i mira des de la vora, que no creu en res i que dubta de tot, no s'hauria llançat a opinar, a agitar idees i a donar la cara en cada ocasió oportuna i inoportuna. Un escèptic de veritat no hauria escrit papers i pronunciat discursos que eren pamflets i parlaments de míting, o almenys en tenien les virtuts, i, inevitablement, també els defectes. Ni hauria convocat al voltant del seu nom milers de joves en un aplec multitudinari, com el del 25 d'abril del 1982 a Castelló. Un escèptic en «política», no hauria suscitat tants entusiasmes i atacs tan feroços. Ni reservaria les frases més punyents precisament contra els qui dubten per debilitat, contra els qui cedeixen quan no haurien de cedir. Ni proclamaria posicions tan diàfanes en tot allò que afecta la vida pública del seu entorn. I sobretot, a casa dels escèptics, dels «apolítics», ningú no es molesta a posar bombes.

Totes les raons de la seua actitud radicalment *política*, del seu engatjament i del seu compromís amb els problemes col·lectius, es podrien resumir en un dels seus aforismes famosos: «Tota política que no fem nosaltres, serà feta contra nosaltres». Per tant, quedar-se a casa, callar, no intentar —parlant o escrivint, per exemple— influir sobre l'opinió de les persones i sobre la marxa de la cosa pública, és resignar-se al paper passiu de víctima, conformar-se a no eixir de la trista condició de súbdit. I la «política» és, justament, el món que separa el súbdit del ciutadà. Vist amb una altra perspectiva: l'ull que practica la mirada crítica, no es pot resignar a ser només un ull i ha de ser, també i per tant, almenys una mà que escriu i una boca que parla.

Tornant al contingut i al títol d'aquest llibre, allò que es pot dir dels individus es pot dir també dels grups socials i dels pobles: un «país sense política» és, necessàriament, un país on abunda més la condició de súbdit que no la de ciutadà, més la ignorància que la consciència, més la passivitat que la intervenció i els projectes actius. Aquella política que, al llarg de la nostra història, els valencians no hem fet ha estat, efectivament, feta contra nosaltres. Ací, el pessimisme a què Fuster fa referència en un dels primers textos d'aquest volum és el resultat de constatar que els valencians «tenim l'experiència d'una realitat predominantment "pèssima"». I en la resta dels escrits que aplega el llibre (la major part, d'altra banda, anteriors al final de la dictadura franquista, i per tant condicionats per la circumstància) les cons-

tatacions negatives es multipliquen. Perquè, fet i fet, si es pot parlar d'un «país sense política», aquesta carència singular no és més que la cara més visible d'un dèficit històric, i la constatació i manifestació d'unes altres carències. En primer lloc, de la carència d'una identitat clara i definida, assumida i compartida per la immensa majoria dels ciutadans, com se suposa que és el cas en països més «normals». Fuster tornarà una vegada i una altra sobre aquest punt, simplement perquè és el punt crucial: un país sense «personalitat» conscient, ¿com podria actuar en tant que «persona» col·lectiva, i en tant que protagonista conscient de la pròpia història i del propi destí?

Però hi ha més encara: si un país no ha *fet* política, si no ha produït la part que li tocava de personatges i de moviments polítics substancials i constructius, vol dir probablement que tampoc no ha produït altres coses. Per exemple, no ha produït una burgesia industrial i urbana (en aquesta matèria, Fuster no pogué conèixer els estudis històrics posteriors, que ens la mostren com a burgesia real i potent però, això sí, ideològicament poc «valenciana»), que l'hauria fet entrar amb més bon peu en la contemporaneïtat. No ha produït l'urbanisme i l'arquitectura que li corresponia, i ha destruït una bona part de la que tenia: és un país posseït per una «fúria demolidora», on durant algunes generacions no importava conservar una especificitat —el gòtic, per exemple— que no era considerada ni pròpia ni valuosa. Si és cert que des de fora ens han fet com els ha interessat perquè nosaltres no «ens fèiem» de cap manera, també és cert que en gran mesura ens hem *desfet* nosaltres sols, sense ajuda de ningú. Com que no ens hem definit, ens defineixen uns altres, i com que no hem estat capaços de ser el nostre propi centre, ens col·loquen sense cap esforç al marge i en la perifèria de tot: aquesta, potser, és sobretot la nostra «singularitat amarga», aquesta més que cap altra.

I per això només, per compartir les reflexions de Fuster i compartir també les seues reaccions i incitacions, ja paga la pena llegir els textos reunits fa més de trenta anys en aquest llibre. Si pot ser, continuant amb la lectura de *Destinat (sobretot) a valencians*, un altre recull de pocs anys més tard, amb textos més crus, més crítics i més contundents encara.

Resum

De la mateixa manera que, per a Montaigne, l'assaig era sobretot l'intent de mirar-se un mateix i des d'aquest punt mirar l'entorn i el món, l'assaig de Fuster és també una continuada mirada crítica sobre el món en què hagué de viure. La «literatura d'idees» que Fuster practicava era en bona mesura una expressió dels seus interrogants permanents: sobre ell mateix, sobre la condició humana, sobre el poder i la política, i especialment sobre aquella part d'humanitat que considerava més seua: el seu país. Els papers recollits en *Un país sense política* són sobretot proves diverses d'entendre i d'explicar el país dels valencians: respostes a preguntes que no va deixar mai de fer-se.